

Hokksund , 03. Januar 2012

Kunnskapsdepartementet
Postboks 8119 Dep
0032 Oslo

Notat om Grunnleggende ferdigheter for elever med behov for alternativ og supplerende kommunikasjon (ASK)

De grunnleggende ferdighetene som Kunnskapsløftet beskriver, er viktige også for elever med behov for alternativ og supplerende kommunikasjon (ASK). For alle elever er det et mål at de skal få god opplæring i disse ferdighetene ut fra sine læremessige forutsetninger. Elever som bruker ASK, har ut over dette behov for å få tilrettelagt denne opplæringen ut fra sine kommunikative forutsetninger.

De grunnleggende ferdighetene for elever med behov for ASK er utgangspunkt for at de skal kunne utvikle ferdigheter til samspill med andre mennesker. Spesielt tre av ferdighetene – å uttrykke seg muntlig, skriftlig og å kunne lese – er særs viktige og samtidig sårbare ferdigheter for elevgruppen. Disse tre ferdighetene handler om ulike måter å delta, tilegne seg informasjon og kunnskap, og formidle synspunkter, ønsker, behov og erfaringer på, noe som i seg selv er vanskelig for elever som bruker ASK. I elevgruppen er det stor variasjon i språklig og kognitiv fungering. Noen elever kommuniserer hovedsakelig med kroppslige uttrykk uten bruk av symbolsk kommunikasjon, andre symbolsk kommunikasjon (språk) i begrensede sammenhenger (med bestemte personer eller i bestemte situasjoner). Noen trenger mye hjelp i kommunikasjonsprosessen, andre har en bred og variert symbolsk kommunikasjon, uten å behøve hjelp fra andre. Dowden (1999)¹ beskriver et spenn i kommunikasjonen hos disse elevgruppene fra "gryende" til "kontekstavhengig" til "uavhengig".

Å utvikle grunnleggende ferdigheter for elever med behov for ASK er viktig for at den enkelte skal få realisert sine forutsetninger for å delta i sosiale og faglig samspill. Deltakelse fremmer kommunikativ, språklig og sosial utvikling, samtidig som det fremmer kunnskap og faglig utvikling. Grunnleggende ferdigheter fremmer elevenes muligheter for å delta i samspill og prosesser med jevnaldrende og voksne.

Variasjonen innenfor gruppen betyr at hva de fem grunnleggende ferdighetene i praksis betyr for elever med behov for ASK, må vurderes individuelt. Likevel er det mange felles trekk hos de ulike gruppene som er skissert ovenfor.

¹ Dowden, P.A. (1999). *Augmentative and alternative communication for children with motor speech disorders*. I: Caruso, A. & Strand, E.A. (red.). *Clinical management of motor speech disorders of children*. New York: Thieme Publishing, s. 345-384.

Det savnes et godt og tilgjengelig metodisk/didaktisk undervisningsopplegg om grunnleggende ferdigheter for denne elevgruppen. Det er nødvendig å utvikle det og skolene må utvikle den kompetansen som er nødvendig for at elevene skal få en fullgod utvikling ut fra sine forutsetninger.

Uttrykke seg muntlig

Elever med behov for ASK er kjennetegnet ved at de helt eller delvis mangler talespråk, og de har derfor vanskeligheter med å uttrykke seg språklig. For disse elevene må evnen til å uttrykke seg muntlig bli manifestert gjennom andre språkformer. Elever som har et delvis funksjonelt talespråk, vil ha behov for språklige uttrykksformer som *støtter og supplerer* talen, mens elever som helt mangler et funksjonelt talespråk har behov for uttrykksformer som *erstatte* talen. Hvilke språkformer som vil erstatte talen, vil variere. Noen elever kan bare bruke en bestemt uttrykksform, andre elever kan nyttiggjøre seg flere språkformer som til sammen støtter eller erstatter talen.

”Muntlige uttrykk” hos elever med behov for ASK, kan blant annet omfatte kroppsspråk (lyder, blikk, gester o.l.), håndtegn, grafiske tegn (med bruk av symbolkort, nøkkelringkort, kommunikasjonstavler, kommunikasjonsbøker, elektroniske talehjelpemidler o.l.), taktile eller materielle tegn (ulike former for konkreter, plastformer o.l.), ortografisk skrift (med eller uten bruk elektroniske hjelpemidler). Å uttrykke seg muntlig vil for noen elever ikke innebære vokalt språk, men heller grafiske språkformer eller håndtegn, eller det kan være kunstig produsert tale med et elektronisk hjelpemiddel.

Kommunikasjon og språk er grunnlaget for all læring. For elever med store lærevansker bør opplæringen ta utgangspunkt i elevens kommunikative og språklige utvikling. Elever med behov for ASK kan befinne seg på ulike trinn i kommunikasjonsutviklingen², og noen vil forbli på de tidligste nivåene. Uavhengig av elevenes nivå er det viktig at opplæringen legger til rette for å utvikle ferdigheter til å uttrykke seg muntlig med alternative kommunikasjonsformer ut fra deres forutsetninger.

Utvikling av elevenes ordforråd er et viktig mål i utvikling av muntlig uttrykksevne. Et felles mål for hele elevgruppen er at de skal kunne uttrykke seg best mulig språklig i situasjoner der de er sammen med andre elever. De skal bli i stand til å påvirke menneskene i omgivelsene og selv blir påvirket av andre, fungere i det naturlige miljø, og være i sosiale samspill med omgivelsene³ og ⁴.

Å kunne lese

Mange elever med behov for ASK har vansker med å tilegne seg lese- og skriveferdigheter⁵. Årsakene til dette er mange; perseptuelle, språklige, kognitive og sosiale vansker. De har generelt færre erfaringer med bøker, og barna blir lest mindre for enn andre barn². Det er også lavere forventninger om at de skal mestre lese- og skriveferdigheter. De har gjerne mangelfull og/eller lite undervisning som er tilpasset den bearbeidningen de har forutsetninger for å utvikle. Dette knyttes til fonologisk bevissthet og avkodingsferdigheter, og fonologisk arbeidsminne og taktil tilbakemelding². Det gjelder også for de grunnleggende ferdighetene til å kunne lese og til å kunne skrive.

² Kommunikasjonsutviklingen starter med spontane handlinger som går over til bevisste handlinger, videre over til bevisst kommunikasjon, senere til symbolsk kommunikasjon og til slutt gjennom kombinasjoner av symboler. DART (200?). *AKKtiv Föräldrautbildning*. Regionhabiliteringen Västra Region Götaland, Göteborg

³ Rowland, C. og Schweigert, P. (1993). *Analyzing the communication environment to increase functional communication*. *Journal of the Association for Persons with Severe Handicaps*, 18, 161-176

⁴ Petterson, B.-M. (2001). *Hur kommuniserar vi med varandra? - Ett samverkansmaterial för föräldrar till barn med funktionshinder och särskolans personal för att stödja barnets kommunikation*. Stockholm: Stiftelsen ALA

⁵ Hellberg, K., Avers, L.K. og Alfsen, I. (2011). *Lese- og skriveinnlæring for barn som mangler talespråk*. Foredrag på ISAAC Norges10. Nasjonale Konferanse, Sundvolden 4.-6. april 2011

Noen elever med behov for ASK har forutsetninger til å kunne utvikle leseferdigheter med bruk av ortografisk skrift. Det mangler studier av hvor stor andel av elevgruppen dette dreier seg om, men det er grunn til å anta at en betydelig andel av gruppen ikke utvikler tradisjonelle leseferdigheter i tråd med sine forutsetninger. Det innebærer at elevene er underyttere. I tillegg er det elever som kan utvikle betydelige leseferdigheter dersom de får bruke skriftsystemer som ikke er basert på fonologisk koding. For å møte opplæringsbehovene til begge disse elevgruppene er det behov for å tilføre og videreutvikle kompetansen som gjør pedagogisk personale i stand til å støtte utviklingen av leseferdigheter hos elever som bruker ASK. Det er videre behov for å utvikle veiledere og materiell til bruk i skolen, og som støtter skolene i tilretteleggingen med å utvikle slike ferdigheter.

Blant elever som ikke har forutsetninger for å lære å lese med ortografisk eller ideografisk skrift, kan det være mulig å utvikle leseferdigheter med mer piktografiske symbolsystemer. For disse elevene vil grunnleggende leseferdigheter innebære å forstå "tekster" produsert med piktografiske tegn. Mange vil ha støtte av glossen (ordbildet) sammen med det grafiske tegnet slik at begge språklige representasjoner blir lest. Det eksisterer flere ulike grafiske tegnsystemer, som varierer med hensyn til antall ord, ordklasser og grammatiske funksjoner. For å fremme leseferdigheter vil det være nødvendig å velge et grafisk tegnsystem som ivaretar elevens muligheter til språklig utvikling. Slik leseopplæring kan bruke både tradisjonelle papirbøker og digitale lesebøker. Det er viktig at elevene også får trening i å skrive i den samme skriftformen. For elever i denne gruppen som har store synsvansker, kan det være nødvendig å bruke taktilt lesbare tegn som språklige representasjoner i stedet for grafiske tegn. For alle disse elevene er det behov for videreutvikling av kompetanse hos pedagogisk personale, og for veiledere som beskriver eksempler på metodisk og didaktisk tilrettelegging av leseopplæringen.

Skolen står overfor store utfordringer når det gjelder å gi disse elevgruppene god leseopplæring. Elevenes ordforråd er en av de viktigste indikatorene for deres språkforståelse og leseforståelse (Lyster, 2007⁶). Leseopplæringen bør derfor ta sikte på å gi tilstrekkelige språklig stimulering slik at elevenes ordforråd generelt utvikles. Dersom elevene mister muligheten til å utvikle leseferdigheter i tråd med sine forutsetninger, vil dette ramme hele deres faglige og sosiale utvikling.

For elever med behov for ASK som ikke kan kommunisere symbolsk, vil opplæring i "lesing" ha helt andre mål og innebære helt andre midler. Framfor å lese en sekvens av språklige representasjoner kan elevene for eksempel bli gitt erfaring med å lese fotografier som representerer hendelser de har eller skal ta del i. Eleven skal lære å oppfatte og reagere på innholdet i fotografiet. Fotografiet brukes her i et opplevelsesperspektiv. Det er samtidig grunnlag for språklig stimulering og utvikling når eleven sammen med en samtalepartner benevner og kommenterer det som ses i fotografiet. Å "lese" fotografier på denne måten kan gi grunnlag for felles oppmerksomhet, engasjement og samtale, og for gjenopplevelse der eleven selv er med i fotografiet. I en slik sammenheng er fotografiet grunnlag for opplevelse, undring og refleksjon. I boken "Bilder til dialog og opplevelse"⁷ beskrives Ingrid Kristines historie en slik bruk av fotografier. Tilsvarende tilnærming kan benyttes overfor elever med behov for ASK som også har synsvansker. Her kan taktile bilder danne utgangspunkt for "lesing", tolkning og samtale.

Variasjonen i språklig og kognitiv fungering blant elever med behov for ASK gjør det nødvendig med et utvidet lesebegrep. Det er viktig at denne forståelsen ligger til grunn for tilrettelegging av de grunnleggende ferdighetene.

⁶ Lyster, S. (2007). Forelesning på kurs om Test of Reception of grammar (TROG) og British Picture Vocabulary Scale (BPVS), Møller kompetansesenter, Trondheim, 7. desember 2007

⁷ Østvik, J. og Lauvsnes, F. (2004). *Bilder til dialog og opplevelse*. Levanger: Trøndelag kompetansesenter

Å kunne uttrykke seg skriftlig

Denne ferdigheten representerer noen av de samme utfordringer som det å kunne lese. Som følge av ulike språklige forutsetninger vil det også her være ulike opplæringsmål for skriveopplæringen innad i elevgruppen, og "skrivning" vil kunne ta nye former.

Elever som kan lære å skrive ortografisk skrift, må gis et opplæringstilbud som tar utgangspunkt i elevens språkformer, og som gir muligheter til å utvide dem. Ordforråd og de grammatikalske sidene av språket er viktige utviklingsområder. For elever med motoriske vansker vil det være viktig med bruk av digitale skriveredskaper for skrivetrening og produksjon av tekster.

Blant elever ikke kan lære å skrive med ortografisk skrift, kan det legges til rette for å kunne skrive med andre symbolsystemer. For disse elevene kan den grunnleggende ferdigheten i å kunne skrive innebære å skrive med grafiske tegn. Her vil tilrettelegging med relevante digitale skrivehjelpemidler være viktig, sammen med muligheter til å benytte ikke-teknologiske løsninger som kort med grafiske tegn. Felles for disse er at de gir eleven muligheter til å produsere tekst ved å kombinere grafiske tegn, der ord og setninger bygges opp til en større mening. I starten kan lek med ord være en viktig tilnærming. Kreativ skrivning med grafiske tegn, der læreren eller en medelev leser opp teksten, vil stimulere til videre arbeid med språket. Senere vil utvikling av ordforråd og grammatikalske strukturer danne grunnlaget for videreutvikling av skriveferdigheter.

Å kunne regne

Å lære å regne bygger på visse forkunnskaper, som barn vanligvis har når de begynner på skolen. De fleste barn etablerer tallforståelse og begreper om størrelse, høyde, lengde og lignende før de begynner på skolen. Slike begreper etablerer de fleste barn forståelse for gjennom lek og samspill med andre barn, først gjennom parallell-lek (tidlig utviklingsnivå), assosiert lek og senere sosial rollelek⁸. Barn som helt eller delvis mangler talespråk, har større vanskeligheter med å tilegne seg slike begreper. Årsakene til det er dels deres språkvansker, dels at motoriske vansker begrenser fysiske erfaringer.

I opplæring som tar sikte på å utvikle regneferdigheter hos elever som bruker ASK, er det om å gjøre å sikre at elevene får de nødvendige erfaringene og den nødvendige kunnskapen før den videre progresjon i opplæringen blir bestemt.

Å kunne bruke digitale verktøy

Elever med behov for ASK bør få de samme mulighetene som andre barn til å utvikle evnen til å benytte digitale lære- og hjelpemidler. Elever som bruker elektroniske kommunikasjonshjelpemidler har allerede grunnleggende erfaring med bruk av digitale verktøy, og kan ha et fortrinn i forhold til andre elever på dette området. I lese- og skriveopplæringen er det viktig at elever får dra nytte av og utvikle de mulighetene som ligger i digitale læremidler og i digitale verktøy for tekstproduksjon.

Med vennlig hilsen

Torunn R. Borgersen

Torunn R. Borgersen

Leder ISAAC Norge

Tlf: 92227413

E-post: trb@markvn10.com

⁸ Groven, G. (2002). *Kartlegging av leikatferd (KALA). Veileder og kartleggingsskjema*. Levanger: Trøndelag kompetansesenter